

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ТЕКСТУ (ЖІНОЧИХ РОМАНІВ)

THEORETICAL ASPECTS OF UNDERSTANDING AND INTERPRETATION OF CONTEMPORARY UKRAINIAN TEXT (WOMEN'S NOVELS)

Журенко Я.В.,

*orcid.org/0000-0002-4511-1199**аспірантка кафедри української мови**Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

Стаття присвячена дослідженню процесів розуміння та інтерпретації художнього тексту, проблемам виявлення когнітивних одиниць та когнітивних структур, якими оперує читач під час рецепції художнього тексту; когнітивних механізмів сприймання художнього тексту; обґрунтуванню індивідуальної інтерпретації й можливостей множинних інтерпретацій тексту. Для вирішення завдань використовуємо теоретико-лінгвістичний підхід, який опирається на когнітивну методологію в межах філологічно-герменевтичного підходу. У процесі безпосередньої взаємодії предмета, явища і людини, саме остання або відчуває ці предмети і явища, або сприймає. У процесі усвідомлення відчуття та сприйняття перетворюються в одиниці абстрактного коду. Проте відчуття та сприйняття в процесі розуміння не виступають функційними одиницями. Мислення починає функціонувати на рівні уяви, а нові відчуття й сприйняття асимілюються з уже наявними в пам'яті подібними одиницями. Процес розуміння аналізуємо як процес і як результат: як процес, якщо відбуваються певні дії з уявленнями й одночасно відбувається усвідомлення реципієнтом власних дій, і як результат, якщо реципієнту вдається побудувати смисли художнього тексту. Розмежуємо активний процес розуміння та процедуру пізнання, яка відбувається сама по собі. Якщо реципієнт задумується над процесом і способом пізнання довкілля, то він вступає в процес мислєдіяльності, який характеризується не лише усвідомленням реципієнтом власних мисленнєвих дій, але й усвідомленням поставлених цілей. Типи і способи розуміння часто пов'язуються з розвитком інтелекту, з типом свідомості, з використанням різноманітних стратегій. Використовуємо в дослідженні термін «базова сукупність одиниць знань», під яким розуміємо усю структуровану сукупність знань індивіда, набутих ним в процесі будь-якого виду діяльності або взаємодії з довкіллям.

Ключові слова: рецепція художнього тексту, мислєдіяльність, базова сукупність одиниць знань, свідомість, стратегія, абстрактний код.

The article is devoted to the study of the processes of understanding and interpretation of a literary text, the problems of identifying cognitive units and cognitive structures that a reader operates with when receiving a literary text; cognitive mechanisms of perception of a literary text; substantiation of individual interpretation and the possibilities of multiple interpretations of a text. To solve the problems we use a theoretical-linguistic approach based on cognitive methodology within the philological-hermeneutic approach. In the process of direct interaction between an object, phenomenon and a person, it is the latter that either experiences these objects and phenomena or perceives them. In the process of awareness, sensations and perceptions are transformed into units of abstract code. However, sensations and perceptions do not act as functional units in the process of understanding. Thinking begins to function at the level of imagination, and new sensations and perceptions are assimilated with similar units already present in the memory. We analyze the process of understanding as a process and as a result: as a process, if certain actions are performed with ideas and at the same time the recipient is aware of the own actions, and as a result, if the recipient manages to construct the meanings of the literary text. We distinguish between the active process of understanding and the procedure of cognition that occurs by itself. If the recipient thinks about the process and method of cognition of the environment, he or she enters the process of thought activity, which is characterized not only by the recipient's awareness of his or her own thought actions, but also by the awareness of the goals set. Types and methods of understanding are often associated with the development of intelligence, with the type of consciousness, and with the use of various strategies. In our study, we use the term "basic set of knowledge units," which we understand as the entire structured set of knowledge an individual has acquired in the process of any type of activity or interaction with the environment.

Key words: reception of a literary text, thinking, basic set of knowledge units, consciousness, strategy, abstract code.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження зумовлено потребою у створенні алгоритму розуміння й інтерпретації тексту, необхідністю опису структури знань, на яку опирається реципієнт в процесі осмислення художнього тексту. Перший напрям дослідження, пов'язаний з проблемами, присвяченими психологічному механізму

розуміння тексту [2], який розглядають як спробу виявити індивідуальне мислення автора, проникнути в його суб'єктивний світ.

Наступний напрям звернутий до онтології та праць філософів М. Гайдеггера [4] та Х. Гадамера [9], в яких розуміння інтерпретується як здатність опанування реципієнтом можливостей буття. Також дослідниками використовується феноменологічний напрям для розуміння світу знаків

[10], або ж розглядаються питання розуміння тексту в процесі перекладу [5].

Проте дослідники не аналізують функційні когнітивні одиниці та когнітивні структури, якими користується реципієнт в процесі розуміння тексту. Саме тому ми робимо спробу обґрунтувати можливість різних інтерпретацій одного і того ж художнього тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розумінню тексту в процесі перекладу присвячено більшість праць українських мовознавців [7], також досить частотним є аналіз розуміння тексту різними віковими категоріями [3]. Що ж до інтерпретації художнього тексту, то визначають наукову інтерпретацію, христологічну (духовну), художню, політичну, аматорську, аудіальну, шкільну та ін. [6]. Про особливості інтерпретації художніх текстів в епоху постмодернізму пише О. Аким: «Така актуальність спричинена також тим, що будь-який текст можна трансформувати відповідно до концепцій постмодернізму, де інтерпретація набуває необмеженого характеру, а концепт «автор» втрачає значущість разом з моністичним розумінням смислової сфери твору» [1, с. 3].

Постановка завдання. Дослідження процесу розуміння та інтерпретації художнього тексту має на увазі представити його як логічну послідовність дій, які робить реципієнт, поєднання процесу мислення з діями, тобто з інтерпретаціями цього тексту. Таким чином, на перше місце виходить завдання виявлення когнітивних структур, які формуються в процесі інтерпретації літературного тексту.

Виклад основного матеріалу. Герменевтичний спосіб розуміння пов'язаний з мовною комунікацією, яка опирається на базові знання опонента. В основі евристичного способу розуміння тексту лежить його переоцінка, співставлення з іншими текстами і, таким чином, вихід за межі тексту.

Психологічний спосіб залежить від індивідуально-суб'єктивного характеру автора та реципієнта художнього тексту. В систему дій входить таке осмислення, коли реципієнт переносить смисли автора на мову досвіду самого реципієнта, досвіди яких можуть не співпадати.

При гносеологічному способі система дій складається із осмислення як власних мисленнєвих дій, так і мисленнєвих дій автора тексту, персонажів твору тощо.

У процесі опису механізму розуміння аналізу піддаються і лексичні одиниці, і речення, абзаци, які формують ту чи ту когнітивну одиницю. Досвід, набутий індивідом, відкладається в його

пам'яті у вигляді конкретних одиниць знань, а зв'язок між ними формує сам процес розуміння, таким чином, все осмислене в пам'яті індивіда розглядаємо як набір одиниць знань.

Наприклад: «Він був тоді одягнений у дівочий махровий халатик, який не сягав колін і розходився на грудях, і сусідка вжахнулася – зовсім не від його божественної наготи, а від власної «нічнушки» що витикалася хвостами з-під заправленого халата, сірого без косметики обличчя та стосика засохлих звечора тарілок, які думка була помити, поки всюдисущі сусідська сплять» [8, с.88]. Сірий колір в мисленнєвому процесі уявляємо не просто як сірий колір, який не має прив'язки до жодного предмету, тому що сірими можуть бути парасоля, простір, предмет, листок паперу тощо. Знання про сірий колір є найменшою когнітивною одиницею знання, яка, інтегруючись з іншими одиницями знання в мисленнєвому процесі індивіда, є будівельною «цеглинкою» думки. Тобто, накладаючи косметику, людина надає певного кольорового відтінку обличчю, без чого обличчя немає кольору, тобто набуває сірого відтінку.

Процес розуміння тексту індивідом уявляємо як кроки категоризації осмислюваного матеріалу, якому передують процес виділення сприйняттям в предметі чи явищі, які описуються в тексті, певних характерних особливостей та якостей, а далі відбувається їх співвіднесення з просторовими, часовими чи іншими якісними характеристиками. Наприклад: «Тут десь у траві криничка – не наступи. Вгадати її можна тільки по величезних бабках, що завжди з'являються над чистим вічком води. Вона така прозора, що видно корені старих верб, які зміялися по дну, настільки далекому, що воно здається близьким. Зазирни у чисте вічко – побачиш себе. Он біжить вологою стежкою, така ще легесенька, що не вчавлюєш у її чорноту зірочок бузинового цвіту» [8, с. 67]. Розумінню цього відрізка сприяють спогади дитинства, сприйняття довкілля, авторське нормування далекого – близького.

Категоризація в процесі розуміння й інтерпретації художнього тексту виявляється в тому, що реципієнт розглядає певні уявлення, оцінює їх, співвідносить з іншими, створює певну когнітивну структуру, осмислює власні мисленнєві дії.

Наприклад: «...Старші хлопчики з двору чомусь завжди замовкають, коли Лора до них наближається. Проводять дивними поглядами, вітаються з перебільшеною ввічливістю, а за спиною починають говорити півголосом, і в кінці чиеїсь фрази вибухають реготом... Вона носить

надто екстравагантні як на свій вік сукні, вона ні на кого не схожа. Чоловікам будь-якого віку це приємно, але... Якщо жінки її не люблять – щось тут не так... З нею обережніше треба. Вона – «пані помітна, але дивна». Наче не в собі» [8, с. 55].

Читач в цьому уривку спостерігає та уявляє красиву, екстравагантну жінку, тобто оцінює її та відносить до певного класу жінок, що й сприяє формуванню авторської думки як категорійної одиниці. Або ж узагальнене сприйняття чоловіків з яскраво вираженою авторською негативною оцінкою: «Люди, особливо чоловічої статі, попри всю свою зовнішню добросердність, завжди безглуздо жорстокі й неусвідомлено брутальні – кому це краще знати за жалюгідну Криску?» [8, с. 30]. Отже, автор частково маніпулює побудовою смислів читачем/реципієнтом.

Термін «побудова смислу» набуває самостійності, оскільки процес розуміння розглядаємо як інтеграцію мислєдїї в смисл художнього тексту. Елементами такої дії може бути прецедентний текст, оскільки автор розраховує на певні фонові знання реципієнта. Наприклад, в описі дівчини з небагатої сім'ї та її зустрічі з першим хлопцем, який звернув на неї увагу, автор покликається на казку Шарля Перро «Попелюшка», порівнюючи героїню з Попелюшкою, а героя – з принцем:

«Вона стала в дверях тісної кімнатки з цими зразами у простягнутих руках – Попелюшка в світлій сукенці, яка вже два сезони як вийшла з моди, бо перешивалась з сестриної до випускного вечора. Ніхто не звернув би на неї уваги, якби страшний Киянин не сидів навпроти дверей і його гарні, завжди глузливі очі не зустрілися з її величезними, завжди переляканими» [8, с. 77]; «Яка Попелюшка відмовиться від подарунка феї – живого Принца, упакованого в легесеньку рожеву закоханість і лоскітний хміль від шампана» [8, с. 77].

Також автор задіює знання реципієнта про фараонів у Стародавньому Єгипті в портретному описі відмінника, одночасно надаючи портретні характеристики негативної і позитивної оцінки: «Вітько – не простий собі хлопчик, який горлає на перервах і ганяється за дівчатами та чіпляється до них із дурнуватими напівпристойними жартами. Він єдиний у класі ні з ким із однокласниць не «дружить». Гордовитий з вигляду, спину тримає дуже прямо, а підборіддя – надто високо. Його профіль нагадує золоту маску Тутанхамона з обкладинки журналу» [8, с. 27].

Важливо зазначити, що смисли художнього тексту під час рецепції актуалізують інформацію для кожного реципієнта по-різному, оскільки

актуалізація себе і для себе в кожного індивіда переломлюється через призму його індивідуальної базової сукупності фонових знань, тобто, стає «значущою».

Оскільки процес побудови смислу може бути розглянутим як процес повторної категоризації сформованих раніше знань про навколишній світ, зазначаємо, що цей процес має оцінну характеристику за якісно-категоріальними ознаками та належить до однієї із груп смислів.

Побудова смислу вимагає від реципієнта рефлексії, тобто розуміння й сприйняття власного способу категоризації. У цьому випадку рефлексія сприяє переосмисленню уже наявних знань і формуванню нових.

Наприклад, читач знайомиться з описом хлопця на пляжі в романі Ганни Ручай «Жіночий бокс»: «– Привіт королеві пляжу! – типовий пляжний Вовик, середнього зросточку, однак «накачаний», кучерявенький, у синіх плавках-шортах, на вигляд ніби й не злий, а, виявляється, такий самий гал, як всі! – Симпотна, – оманливо сяюча усмішка на засмаглому обличчі, – тільки маленька... Шкода» [8, с. 23], спостерігає певні уяви. Реципієнт осмислює уяву про юного хлопця з приємною зовнішністю, в описі якого є як позитивна оцінка, так і негативна. Засобами, які формують саме такі враження, є лексичні одиниці зі зменшувальними суфіксами: «... Вовик, ... зросточку, ... маленька», сленговим словом «гад, ...симпотна». Осмисливши ці характеристики, реципієнт зможе їх інтерпретувати в певні знання, категоризуючи їх як типовий образ «пляжних Вовиків – добрих і простих хлоп'ят», які «у власну душу так глибоко не зазирають, бо мають важливіший клопіт – знайти собі для приємного проведення часу на пляжі Ірочку з ніжками, схожими в своїй лакованій засмазі на новенькі кеглі, а не на коричневі соломинки» [8, с. 24]. Таку категоризацію можемо пояснити тим, що реципієнт колись спілкувався з такими хлопцями, які для приємного проведення часу на короткий термін знайомляться з дівчатами, тобто в його базових знаннях збереглася така інформація.

У процесі розуміння та організації смислів й інтерпретації тексту роману Ганни Ручай виявляємо структурну організацію смислів, а саме: смислову рамку, нарощування смислу та його ротацію.

Смислова рамка – це процес побудови одного і того ж смислу на початку і в кінці художнього тексту. На початку роману авторка в розділі «Перший раунд» говорить про бажання кохати п'ятнадцятирічної дівчинки, яка вважає, що «...

треба закохатись, бо далі так жити неможливо!», оскільки вона абсолютно самотня, і яка випадково зустріла «пляжного Вовика», і в останньому розділі «...заклучній поемі в прозі», авторка розповідає про випадкову зустріч знову самотньої героїні й «пляжного Вовика з Ірочкою», які одружилися і щасливі в шлюбі. Смісл розміщує текст в середині такої рамки і задає мисленнєву програму реципієнтів.

Нарощування смислу – це процес його побудови, коли описуються всі любовні пригоди героїні, до яких вона прагнула і які принесли їй лише розчарування. У завершальному розділі авторка підсумовує цю інформацію, вкладаючи в уста героїні подяку усім, хто її кохав:

«... – тому, за чисю рябою спиною навчилася вигадувати собі закоханості;

– тому, хто назвав мене Королевою, раз і назавжди, й не став потім нудним моїм чоловіком у “сімейних трусах”, батьком моїх дітей;

– тому, хто красиво зробив мене жінкою і позбавив будь-яких ілюзій;

– тому, хто навчив пірнати в грязюку для загартування,

– тому, хто пожалів мене в самотності та назвав дружиною;

– тому хорошому по життю хлопцеві, з яким уперше скуштувала терпкого вина зради;

– тому, хто мені, блудниці, аж двічі подару-

вав квіти, цинічний по суті, але романтичний для мене, дурепи;

– тому, хто став держимордою для дружини й доньки, аби не зіпсувати життя мені;

– тому хто вмер заради мене...» [8, с. 345–346].

Авторка будує смисл та накладає нову інформацію на попередню, активізує таким чином потрібні знання. Нарощування поступово переходить в ротацію, тобто покрокового повторення інформації.

Висновки. Дослідження виявило певний алгоритм побудови структурної організації художнього тексту та можливості однозначного та багатозначного його розуміння. Однозначне розуміння тексту можливе, коли він написаний в конкретній жанровій манері, відноситься до певного літературного напрямку, з фіксованою авторською позицією. Багатозначність можлива за умови поліфонії тексту, передбачає часту зміну точки зору автора, стильову різноманітність фрагментів тексту, введення в текст прецедентних феноменів тощо, ненормативних сполук, які вимагають інтерпретації.

Отже, у процесі розуміння художнього тексту, взаємодія різних способів розуміння впливає на типи інтерпретації, яка може бути тлумачною та критичною. Перспективи роботи вбачаємо в розробленні методики оволодіння багатозначною інтерпретацією художнього тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аким О. І. Художня інтерпретація як чинник літературної творчості: інтертекстуальність, діалог, традиція. Держава та регіони. Гуманітарні науки. 2018. № 3 (54). С. 3–8.
2. Акімова Н. Психологічний механізм розуміння тексту. Психологія особистості. 2018. № 1 (9). С. 76–82.
3. Акімова Н. Специфіка розуміння текстів інтернету в молодості. Psychoinguistics 32(1): 6-28, 2022. DOI:10.31470/2309-1797-2022-32-1-6-28.
4. Гайдеггер М. Дорогою до мови / Пер. з нім. В. Кам'яця. Львів: Літопис, 2007. 232 с.
5. Засекін С. В. Дослідження когнітивних і психолінгвальних рис перекладних закономірностей. Psychoinguistics = Психолінгвістика : наук.-теорет. зб., Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. ПереяславХмельницький, 2019. Вип. 26, № 2. С. 114–134.
6. Іванишин В. Інтерпретація літературного твору. 21.03.2018. Науково-ідеологічний центр імені Дмитра Донцова. URL: <http://dontsov-nic.com.ua/interpretatsiya-literaturnoho-tvoru/>.
7. Кравчина Т. В. Інтерпретація та розуміння іншомовного наукового тексту. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2014. № 1. С. 62–67.
8. Ручай. Г. Жіночий бокс: роман. Київ: Гамазин, 2008. 352 с.
9. Gadamer H.-G. Hermeneutik I. Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. Gesammelte Werke : Band, Tübingen : Mohr Siebek, 1990. 495 s.
10. Ricoeur P. Nadużycia pamięci naturalnej: pamięć powstrzymana, pamięć manipulowana, pamięć narzucona. Konteksty. Nr. 1–2 (260–261). Warszawa: PAN, 2003. S. 41–54.